

Атаман Л. В.,
аспірантки кафедри економічної та соціальної географії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ САКРАЛЬНИХ СПОРУД НА ТЕРИТОРІЇ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Особливе місце у розгляді й вивченні сакральних просторів Вінницької області належить єврейським сакральним спорудам, до яких відносяться синагоги, некрополі, цвинтарі, що є не менш цікавими об'єктами дослідження, так як вони мають свій неповторний стиль й самотутню історію. Звичайно, що розглядаючи фактори формування цих споруд, варто зрозуміти, яким же чином на Вінниччині з'явилась і розвивалась така релігійна течія, як іудаїзм.

Євреї зробили помітний внесок у соціально-економічний та культурний розвиток Поділля. З іншого боку, специфіка регіону, поза всяким сумнівом, обумовила формування в подільського єврейства самотутнього обличчя.

Історія єврейської громади Поділля, як засвідчують джерела, бере свій початок десь приблизно в добу середньовіччя. Вона знайшла своє відображення в історичних документах, пам'ятках архітектури, географічних назвах та народних переказах. Відомо, що ще у X – XII ст. на території Київської Русі, до складу якої входила й подільська земля, існували громади слов'яномовних євреїв, так званих *кенаанім*. Пізніше, в XV – XVI ст., у ході експансії спочатку Великого Князівства Литовського, а потім Речі Посполитої в південно-східному напрямку подільські терени поступово стають ареалом поширення культури *ашхеназім* – євреїв із Центральної Європи (Німеччини та Польщі), які розмовляли на їдиші.

У XVI – першій половині XVII ст. на Поділлі склалися сприятливі умови для вільного розселення євреїв та формування їхніх громад – кагалів та прикагалків. Литовські князі та польські королі зазвичай прихильно ставилися до євреїв і надавали їм свій захист, права та привілеї. Останні стосувалися вибору місця проживання, занять, сповідання своєї релігії тощо. Особливий інтерес єврейські переселенці із заходу виявляли до подільських поселень, наділених правом самоврядування (магдебурзьке право) та ярмаркування. У цей період починає формуватися нині майже безслідно зникла, але свого часу широко тематизована в єврейській художній літературі та мистецтві й у такий спосіб розтиражована на весь світ культура подільських єврейських містечок – *штетлів*. Саме такі міста і містечка Вінницької області, як Бар, Хмільник, Літин, Брацлав, Шаргород, Ладизин, та інші, стали важливими осередками єврейського життя в краї, яке базувалося на самотутності традиційного єврейського світогляду, побуту, релігійній окремішності та адміністративно-судовій автономії громадського управління. Згодом деякі з них перетворюються на справжні центри єврейської суспільно-політичної та релігійної думки, форпости традиційної єврейської культури [1, С. 6 – 7].

Однією з важливих ознак буття євреїв є ставлення до могил предків. У біблійні часи євреї ховали своїх небіжчиків у печерах. Якщо печера була

досить великою, вона ставала родинним склепом. Заможні висікали могили у скелях. Бідняків ховали в неглибоких ямах на рівних місцях. Тіло обкладали камінням, засипали землею, зверху встановлювали кам'яну плиту. Всі могили вибілювали чи позначали каменем, який обливали вапном, щоб їх було легко помітити перехожим.

У Танаху (так в юдаїзмі називається Святе Письмо, тобто всі книги Тори, Писань і Пророків) є узагальнююче слово "мацеба" – "зводити, споруджувати, ставити". Мацеби мали нагадувати про місця культових дійств, битви, договори тощо. Про мацеби над могилами йдеться у Книзі Буття (35:20). Згодом це слово стало назвою саме кам'яних надгробків – мацев, або, у вимові подільських євреїв, мацейв. Є припущення, що в талмудичну епоху виробилася традиція різьбити на них епітафії.

Зберігаючи та розвиваючи на місцевому ґрунті традиції, вироблені у попередні періоди єврейської історії, юдейські громади Поділля дбали про свої некрополі, хоча численні війни та погроми винищували й цвинтарі. До сьогодні у колишніх містечках Вінниччини можна побачити залишки єврейських могил, але давні цвинтарі здебільшого зникли: на них споруджені стадіони, випасають кіз, мацейви використовували як звичайний тесаний камінь для будівництва житла та доріг. Лише окремі майже випадково вцілілі пам'ятки свідчать про давню культуру, відображену в єврейських некрополях.

Серед єврейських надгробків переважають стели, однак трапляються й саркофаги зі скошеними кутами (Озаринці), трикутні плити з розкритою книгою – символом народу Книги (Райгород), "чобітки", в яких горизонтальна стела з'єднана з вертикальною (Браїлів).

В центральних районах Вінниччини, де на берегах річок зустрічаються гранітні виходи, для виготовлення мацейв використовували граніт (Райгород, Браїлів), а загалом частіше брали пісковик, вапняк. У містечках дністровського узбережжя (Ямпільський район), де залягають чи не найпотужніші на Поділлі поклади пісковика різної якості, виготовляли надгробки саме з цього каменю.

У XIX ст. на технологію виготовлення стел вплинули ремісники, виписані дідичами Вінниччини з Італії. Ці каменярі працювали в м. Дзигівці (нині село Ямпільського району) і, ймовірно, разом з місцевими майстрами виготовляли пам'ятники, хрести тощо на потребу католицького та православного кліру, шляхти, заможних селян. Вони ж виконували замовлення купців-євреїв на мацейви [1, С. 23 – 25].

Отож, побут кожного народу тісно пов'язаний з релігією. Особливо це стосується євреїв, які впродовж тисячоліть жили за 613 заповідями, що регламентували життя юдеїв з перших хвилин до останнього подиху. Таким чином, розглядаючи фактори розміщення єврейських сакральних споруд, важливим стало виявлення того, яким же чином складалась релігійна ситуація на Вінниччині, де історичний та соціальний фактори стали вирішальними у їх формуванні.

Список використаної літератури

1. Подільські джерела: Шалом, Вінниця. Альманах. – Вінниця: ПП «ПРАДА АРТ», 2012 – 208 с., С. 6 – 7, 23 – 25;

2. Хайлович Б. Подольское местечко: пространство и формы / Б. Хайлович – Иерусалим, СПб, 1997 – Вып. 1 – с. 41-72.